

ЗАХОДИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

© Anoniū I. B., 2016

Розглянуто класифікацію заходів відповідальності у сімейному праві. порушено дискусійне питання правової природи відповідальності за порушення сімейних прав та обов'язків.

Ключові слова: сімейне право, відповідальність, заходи відповідальності, протиравна винна поведінка.

И. В. Апопий

МЕРЫ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В СЕМЕЙНОМ ПРАВЕ УКРАИНЫ

В статье рассматривается классификация мер ответственности в семейном праве. Поднимается дискуссионный вопрос правовой природы ответственности за нарушение семейных прав и обязанностей.

Ключевые слова: семейное право, ответственность, меры ответственности, противоправное виновное поведение.

I. V. Apopiū

ACTIVITIES OF LIABILITY IN UKRAINIAN FAMILY LAW

The article examined the classification of measures of responsibility in family law. Rising debatable issue of the legal nature of responsibility for violations of family rights and responsibilities.

Key words: family law, liability, accountability measures, blame illegal behavior.

Постановка проблеми. Можливість виокремлення сімейно-правової відповідальності як специфічного виду юридичної відповідальності, співвідношення понять “сімейно-правова відповідальність” і “відповідальність у сімейному праві” були і залишаються дискусійними у вітчизняній правовій науці. Ця дискусія великою мірою лежить у площині існування сімейного права як самостійної галузі. Як влучно зазначає Т. В. Бондар, сімейне право є своєрідним, специфічним правовим масивом, правова природа якого і місце в системі українського права, як і раніше, викликають полеміку [1, 134].

Ще у 1902 р. проф. О. І. Загоровський відзначав відмінність сімейно-правових відносин від цивільно-правових: в основу цивільних майнових відносин покладено господарські потреби, а в основу сімейних – потреби фізичної природи та морального почуття; майнові права полягають у пануванні над річчю, сімейні права ставлять певну особисту залежність одного члена сім'ї від іншого і створюють певний статус для них. Майнові цивільно-правові відносини легко вимірюються, в сімейних відносинах вимір і обрахунок ускладнені; зміст майнових відносин легко визначається сторонами, зміст сімейних відносин переважно визначається самою природою; виникнення і припинення майнових прав є вільним, виникнення сімейних прав іноді вільне (шлюбне правовідношення), іноді ні(батьківське правовідношення)... [2]

Однак, і через сто років тривають наукові баталії щодо місця сімейного права у правовій системі України.

Варто все ж зазначити, що зовсім не всі прихильники самостійності сімейного права як галузі виділяють сімейно-правову відповідальність в окремий вид. Так, автор Сімейного кодексу З. В. Ромовська зауважує: “Хоча словосполучення «сімейно-правова відповідальність» може імпонувати патріотам сімейного права, до яких долучаю й себе, та все ж, на мою думку, є більше підстав для дещо іншої конструкції: «відповідальність у сімейному праві»” [3]

З огляду на це, правова природа відповідальності у сімейному праві, її принципи, функції, підстави, умови, заходи потребують комплексного теоретичного осмислення як для подальшого розвитку науки сімейного права, так і для вдосконалення сімейного законодавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти відповідальності у сімейному праві досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, зокрема В. А. Ватрас, І. В. Жилінкова, І. С. Канзафарова, М. В. Логвінова, Г. К. Матвеев, З. В. Ромовська, С. А. Сидорова, О. С. Турусова, С. Я. Фурса, Л. Є. Чичерова, Я. М. Шевченко та ін.

Формулювання цілі статті. У межах цієї статті автор ставить перед собою мету дослідити заходи відповідальності як один з аспектів відповідальності у сімейному праві, визначити їхню специфіку, здійснити класифікацію.

Виклад основного матеріалу. Однією з специфічних ознак заходів відповідальності у сімейному праві є те, що вони можуть бути не лише майновими, але й немайновими (моральний тягар, громадський осуд). Як зазначає З. В. Ромовська, до особистих санкцій можна зарахувати, зокрема, позбавлення батьківських прав, примусову зміну місця проживання дитини, розірвання шлюбу. Майновою санкцією буде стягнення аліментів, стягнення пені за прострочення сплати аліментів. Також, на думку науковця, за обсягом державного примусу сімейно-правові санкції поділяються на прості та складні. Простою санкцією буде примусове стягнення аліментів, стягнення пені. Складна санкція одночасно впливає на різні сторони сімейних відносин, створюючи різноманітні правові наслідки. Складною санкцією є визнання шлюбу недійсним, позбавлення батьківських прав, скасування усиновлення тощо [3].

Так, недійсність шлюбу, породжує для того з подружжя, хто є недобросовісним, низку різноманітних несприятливих наслідків: повернення одержаних аліментів, поділ набутого в шлюбі майна як спільної часткової власності, можливість виселення з житла, в яке він вселився у зв'язку із шлюбом тощо. Якщо шлюб визнається недійсним після смерті другого з подружжя, втрачається також право на спадкування в першій черзі за законом. Позбавлення батьківських прав несе за собою не лише моральні, але й цілком конкретні майнові наслідки: втрата права на пільги та соціальні виплати, що належать сім'ям з дітьми, втрата права вимагати в майбутньому утримання від доньки, сина, втрата права на спадкування за законом за донькою, сином тощо.

Пропонована класифікація заходів відповідальності (сімейно-правових санкцій) З. В. Ромовської є загальною і не деталізує їх. Так, відповідальність у сімейному праві виявляється в:

- 1) позбавленні права;
- 2) обмеженні обсягу права;
- 3) анулюванні правовідносин;
- 4) припиненні правовідносин;
- 5) відшкодуванні матеріальної шкоди;
- 6) відшкодуванні моральної шкоди.

На думку іншого науковця, С. А. Сидорової до заходів сімейно-правової відповідальності слід зарахувати: обмеження сімейної правоздатності, що виражається в позбавленні права бути усиновлювачем, опікуном, піклувальником, патронатним вихователем; визнання шлюбу недійсним; позбавлення права на спілкування з дитиною, відібрання дитини; позбавлення права на проживання з дитиною в разі злісного невиконання рішення суду про порядок спілкування з дитиною з тим з батьків, хто проживає окремо; позбавлення та обмеження батьківських прав; скасування усиновлення, опіки, піклування, дострокове розірвання договору про передачу дитини в прийомну сім'ю

або дитячий будинок сімейного типу; зменшення частки одного з подружжя в разі розподілу спільно нажитого майна; позбавлення або обмеження права одного з батьків, мачухи (вітчима), одного з подружжя, колишнього подружжя, фактичного вихователя на отримання утримання від іншого суб'єкта сімейного права [4, 7–8]. Незважаючи на велику кількість спірних моментів, позиція автора заслуговує на увагу. Зокрема доцільним є зарахування до заходів відповідальності позбавлення особи права бути усиновлювачем, опікуном, піклувальником, патронатним вихователем (наприклад, у разі позбавлення її батьківських прав, скасування або визнання недійсним усиновлення з її вини, зловживання спиртними напоями, наркотичним речовинами тощо). Однак, варто зазначити, що наведене все ж слід вважати обмеженням сімейної дієздатності, а не правоздатності. Адже, статус патронатного вихователя, опікуна, усиновлювача не дається особі за замовчуванням. Оформляючи його, особа вчиняє юридичні дії для набуття для себе певних прав та обов'язків.

Л. Є. Чічерова, своєю чергою, пропонує зарахувати до заходів сімейно-правової відповідальності: визнання шлюбу недійсним; позбавлення і обмеження батьківських прав; скасування усиновлення, опіки, піклування; дострокове розірвання договору про передачу дитини в прийомну сім'ю або дитячий будинок сімейного типу; позбавлення права на спілкування з дитиною, відібрання дитини; позбавлення права бути усиновлювачем, опікуном, піклувальником, патронатним вихователем; позбавлення права одного з подружжя на рівну частку при розподілі спільно нажитого майна; позбавлення або обмеження права суб'єкта сімейного права на майнове утримання іншим. [5, 8–9] Наведена класифікація видається більш вдалою, ніж попередня. Однак, слід зазначити, що позбавлення права на спілкування з дитиною навряд чи можна вважати заходом відповідальності. Це, радше, захід захисту для дитини. Так, на основі ст. 168 Сімейного кодексу, батькам, що позбавлені батьківських прав можуть бути заборонені побачення з дитиною, якщо це може завдати шкоди її життю, здоров'ю, моральному вихованню. Тобто, питання спілкування з дитиною вирішується, враховуючи її інтереси, а не як додаткове покарання для батьків. Якщо підставою для позбавлення батьківських прав стало жорстоке поводження або протиправна поведінка щодо дитини (розбещення, наприклад) – подальше спілкування дитини з батьками може завдати їй глибокої психологічної травми.

Заслуговує на увагу класифікація О. С. Турусової, згідно з якою, заходи сімейно-правової відповідальності поділяються на немайнові та майнові, а останні, своєю чергою, – на галузеві та міжгалузеві. До немайнових автор зараховує визнання шлюбу недійсним, якщо обидва з подружжя або один з них діяли винно; позбавлення права на спілкування з дитиною, якщо батьки внаслідок протиправної винної поведінки завдають шкоди фізичному та психічному здоров'ю дитини, її моральному вихованню; позбавлення батьківських прав; обмеження батьківських прав у разі вчинення протиправної винної небезпечної поведінки стосовно дитини; відібрання дитини у разі встановлення винної протиправної поведінки батьків у вигляді безпосередньої загрози життю дитини або її здоров'ю; скасування усиновлення у разі винної протиправної поведінки усиновлювача; усунення від виконання обов'язків опікуна (піклувальника) в разі його винної протиправної поведінки. До галузевих майнових заходів належать: позбавлення одного з подружжя права на рівну частку в разі поділу спільно нажитого майна, якщо цей з подружжя не отримував доходів без поважних причин або витрачав спільне майно подружжя на шкоду інтересам сім'ї; позбавлення або обмеження права на утримання суб'єкта сімейного правовідношення іншим суб'єктом у разі винної протиправної поведінки в минулому. Міжгалузевими заходами відповідальності згідно з цією класифікацією є: позбавлення права на спадкування за законом батьків після дітей, а також можливість усунення від спадкування осіб, що злісно ухилялися від виконання покладених на них законом обов'язків щодо утримання спадкодавця; відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої подружжю, права якого були порушені укладенням шлюбу, визнаного недійсним; стягнення з винної особи, зобов'язаної сплачувати аліменти, неустойки та збитків; відшкодування збитків, завданих розірванням договору про прийомну сім'ю, якщо підставою для такого розірвання стало порушення договору однією зі сторін з її вини [6, 12–13].

Автор слушно акцентує увагу на “протиправній винній поведінці” суб'єктів сімейних відносин, до яких застосовуються вищезазначені заходи. Адже скасування усиновлення, відібрання

дитини від батьків, звільнення опікуна (піклувальника) від виконання ним своїх обов'язків не завжди є результатом винних дій відповідних осіб і відповідно, не завжди заходами відповідальності.

Окремо слід зупинитися на недійсності шлюбу. Саме по собі визнання шлюбу недійсним не є заходом відповідальності. Це, по суті, відновлення статус-кво подружжя: шлюб, який не повинен був бути укладений, – анулюється. Заходами відповідальності є несприятливі наслідки недійсності шлюбу для недобросовісного подружжя: повернення отриманих аліментів, втрата права на проживання у житловому приміщенні іншої особи, поділ майна як спільної часткової власності, втрата права на шлюбне прізвище. Якщо шлюб визнається недійсним після смерті другого з подружжя, ця особа усувається від спадкування.

Тобто, особа, яка знала про порушення вимог під час укладення шлюбу і свідомо йшла на це порушення, позбавляється усіх благ, які вона отримала від нього. Несправедливим, однак, є часткове усунення від спадкування і добросовісного подружжя. Згідно з ч. 4 ст. 1224 ЦК, він може успадкувати лише частку померлого в їхній спільній сумісній власності і лише за рішенням суду. Враховуючи передбачене у ст. 3 ЦК принципу справедливості, добросовісності і розумності, таку норму слід переглянути.

Розірвання шлюбу – теж не є заходом відповідальності, безвідносно причин. Це реалізація особою права на свободу припинення шлюбу, яка, як і свобода вступу у шлюб, забезпечується законом.

Отже, враховуючи наведене вище, до заходів відповідальності у сімейному праві слід зарахувати:

- 1) несприятливі наслідки для недобросовісного подружжя в разі недійсності шлюбу;
- 2) позбавлення батьківських прав (зокрема усиновлювача);
- 3) відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав у результаті винної протиправної поведінки;
- 4) скасування усиновлення через винну протиправну поведінку усиновлювача;
- 5) звільнення опікуна, піклувальника від виконання своїх обов'язків через винну протиправну поведінку;
- 6) дострокове розірвання патронатного договору через винну протиправну поведінку патронатного вихователя;
- 7) позбавлення права бути усиновлювачем, опікуном, піклувальником, патронатним вихователем через винну протиправну поведінку особи;
- 8) зменшення одному з подружжя частки у спільній сумісній власності через винну протиправну поведінку;
- 9) позбавлення одного зі суб'єктів сімейних відносин права на одержання аліментів або обмеження його строком.

До заходів цивільної відповідальності за сімейні правопорушення належать: усунення від спадкування недобросовісного подружжя у недійсному шлюбі батьків, що позбавлені батьківських прав щодо дитини, суб'єктів сімейних правовідносин, що ухилялися від обов'язку з утримання спадкодавця; стягнення неустойки з платника аліментів, що ухилявся від сплати без поважних причин.

Висновки. Аналіз заходів відповідальності у сімейному праві дає змогу зробити висновок про те, що відповідальність у сімейному праві – це широке поняття, що передбачає цивільну, кримінальну, адміністративну відповідальність у сфері сімейних відносин. Наявність специфічних заходів дає можливість говорити про вужче поняття – сімейно-правову відповідальність, яка теж є її складовою. Ці заходи характеризуються майновим та моральним тягарем, застосовуються до суб'єктів сімейних правовідносин лише в результаті їхньої свідомої протиправної поведінки.

1. Боднар Т. В. Сімейне право в системі права України / Т. В. Боднар // Приватне право. – 2013. – № 1. – С. 129–134. 2. Загоровский А. И. Курс семейного права / А. И. Загоровский. – Одесса :

Типографія акціонерного южно-руського общества печатного дела, 1909. – 564 с. 3. Ромовська З. В. Українське сімейне право : підручник. / З. В. Ромовська. — К., 2009. — 500 с. 4. Сидорова Светлана Андреевна. Вопросы применения мер гражданско-правовой и семейно-правовой ответственности в семейном праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Сидорова Светлана Андреевна ; [Место защиты: Волгогр. акад. МВД России]. – Рязань, 2007. – 24 с. 5. Чичерова Людмила Евгеньевна. Ответственность в семейном праве (Вопросы теории и практики) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. – Краснодар, 2004. – 28 с. 6. Турусова, Ольга Сергеевна. Семейно-правовая ответственность в Российской Федерации и зарубежных государствах : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Турусова Ольга Сергеевна ; [Место защиты: Рос. гос. акад. интеллектуал. собственности Роспатента]. – Москва, 2011. – 30 с. 7. Канзафарова І. С. Відповідальність як засіб правового впливу на поведінку учасників сімейних відносин // Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України : матер. Круглого столу. 25 травня 2006 р., м. Київ. – Х. : Ксилон, 2007. – С. 186–192. 8. І. Безклубий, Н. Кузнєцова, Р. Майданик та ін. Відповідальність у приватному праві : монографія / І. Безклубий, Н. Кузнєцова, Р. Майданик та ін. ; за заг. ред. І. Безклубого. – К. : Грамота, 2014. – 416 с. – (Серія “Про українське право”). 9. Логвінова М. В. Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків (осіб, які їх замінюють) за правопорушення, вчинені неповнолітніми : монографія / Марія Володимирівна Логвінова ; Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. Юридичний ін-т. – Івано-Франківськ, 2009. – 206 с.

REFERENCES

1. Bodnar T. V. *Simeyne pravo v systemi prava Ukrayiny* [Family law in the law of Ukraine]. *Pryvatne pravo.*, 2013, Vol. 1., pp. 129–134 2. Zagorovskii A. I. *Kurs semeinogo prava*. [Lectures of family law], Odessa: “Tipografіya aktsionernogo yuzhno-russkogo obshchestva pechatnogo dela ” Publ., 1909. – 564 p. 3. Romovs'ka Z. V. *Ukrayins'ke simeyne pravo* [Ukrainian family law]: pidruchnyk, Kyiv, “Pravova yednist” publ., 2009., 500 p. 4. Sidorova Svetlana Andreevna. *Voprosy primeneniya mer grazhdansko-pravovoi i semeino-pravovoi otvetstvennosti v semeinom prave* [Questions of application of measures of civil and family law responsibility in family law]: avtoref. dissertatsii ... kandidata yuridicheskikh nauk : 12.00.03, Sidorova Svetlana Andreevna; (Mesto zashchity: Volgogr. akad. MVD Rossii). – Ryazan', 2007, 24 p. 5. Chicherova Lyudmila Evgen'evna. *Otvetstvennost' v semeinom prave (Voprosy teorii i praktiki)* [Responsibility in the family law (theory and practice Questions)] : avtoref. disertatsii ... kand. yurid. nauk : 12.00.03 : Krasnodar, 2004., 28 p. 6. Turusova, Ol'ga Sergeevna. *Semeino-pravovaya otvetstvennost' v Rossiiskoi Federatsii i zarubezhnykh gosudarstvakh* [Family-legal responsibility in the Russian Federation and foreign countries]: avtoref. dissertatsii ... kandidata yuridicheskikh nauk : 12.00.03, Turusova Ol'ga Sergeevna; (Mesto zashchity: Ros. gos. akad. intellektual. sobstvennosti Rospatenta), Moskva, 2011, 30p. 7. Kanzafarova I. S. *Vidpovidal'nist' yak zasib pravovoho vplyvu na povedinku uchasnykiv simeynykh vidnosyn* [Responsibility as a means of legal influence on the behavior of family relationships], *Naukovi zasady ta praktyka zastosuvannya novoho Simeynoho kodeksu Ukrayiny. Materialy Kruhloho stolu. 25 travnya 2006 r., m. Kyiv, Kharkiv: “Ksylon” Publ.*, 2007, pp. 186–192. 8. I. Bezklubyy, N. Kuznyetsova, R. Maydanyk ta in *Vidpovidal'nist' u pryvatnomu pravi* [Liability in Private Law] : monohrafiya, za zah. red. I. Bezkluboho., Kyiv: “Hramota” Publ., 2014, 416 p. – (Seriya “Pro ukrayins'ke pravo”) 9. Lohvinova, Mariya Volodymyrivna. *Tsyvil'na ta simeyno-pravova vidpovidal'nist' bat'kiv (osib, yaki yikh zaminyuyut') za pravoporushennya, vchyneni nepovnolitnimy* [Civil and family legal responsibility of parents (persons replacing them) for offenses committed by minors]: monohrafiya / M. V. Lohvinova ; *Prykarpat's'kyu natsional'nyy un-t im. Vasylya Stefanyka. Yurydychnyy in-t., Ivano-Frankivs'k., 2009., 206 p.*